

Mintzo haren ohoreagatik

Txomin Peillen

Jusef Egitegik düala berrehün eta hogeï ta zazpi hala idatzi züan. Begietarik hürrün bihotzetik hürrün hala ziozüe hanitxek, bena, Frantzian Behera lanak edo sortzeak bizitzera bortxatüak izan giren frankok eüskararen ikasteak eta ikertzeak Kartielean egoiteak bezainbeste berotü gütü. Püntü batez, eüskaraz ezkiribazale zuberotarren erdiak paristarrak ginen erran nahi beita lauetarik biga.

Alta gure gazte denboran eüskara mintzatüa bizi bizirik zen eta gerla aitzinean züberotar ezkiribazale franko izan zen. Geroago pastoralak ezkiribazaleak berriz sortüko dütü eta hortan eseiätü direnak hamarna bat dira. Halaber, eüskaltzale sühar zonbaitez medioz eüskara irakasten hasi da, gure mintzajea gibel ari zelarik.

Halere gure, mintzaje arraro eta txipia, gure üskara, manex mintzajeak beno haboro estüdiatürik izan da. Leizarragak düala lauehün eta berrogeï ta bat urteetan, 1571. urtean bere ützülpenean ondotik bildü eta eman zütian hitzak badütügü ; Oihenartek 1638. an hantik 67 urte gure mintzaje sübertea aipatzen dü; *Notitia Utriusque Uasconiae* delakoan ,

Artean, hamazortzigerren mentean Egiategik gure euskalkian idatzi badü ere ez dü gramatkarik ez eta hiztegirik egin Larramendirenak baizik erabili. Haleikere, hamazortzigerren mente hortan Jean Philippe de Bela sohütar generalak Züberoako üskararen aipamen lüzea egin züan, hiztegi txipi batetan lau ehün hitz eman zütian herrokatürik: herroka bat ziberotarrez, beste herroka bat Larramendiren Diccionario trilingüetik hartürik eta beste biga espainolez eta latinez. Lista hori Iruineako *Fontes Linguae Vasconum* delakoan agerrarazi nüan.

Oihenarteren ondotik, hantik berrehün bat urte geroago Intxauspe züberotar kalonjeak, Züberoako aditzaren lehen estüdio handia egin züan. Emmanuel Inchauspek 1858 Baionako Lampaignèrenean, *Le Verbe basque* ederra agerrarazi züan, bena ez bilha *Lur* entziklopedian haren izena nahiz urteetan lapurtarrez eta zuberotarrez idazten ibili den, hamabost aldiz agertü den *Eüskaldünaren gütüna* Napoleon III ; aren denboran, 1855. an idatzi.

Denbora berean 1856. urtean Agosti Xahok eta Urrüstoiko Antoine d'Abbadie jaunek argitaratü *Dictionnaire basque français, espagnol et latin* delakoan züberotarra aipatzen delarik, azitzin solazean, bearnesa eta gaskua

ontsa ezagützen zütialako lehentze erakusten dü ez dela Eüskara suberterik xahü edo garbi denik.

Hemeretzügerren mentean, Berboaz, aditzaz baliatüz, agertü ziren edo agertü gabe ziren Intxausperen lanez baliatzez, Louis Gèze k *Eléments de grammaire basque (Dialecte souletin)* izenarekin Züberoako mintzajea nola ahoskatzen den eta zer ortografiarekin, gero zer gramatika düan eta azkenik *Vocabulaire Basque-français, eta vocabulaire français-basque*. Baionan Lamaignèrenean 1875. urtean agertü zena. Mintzajea osoki esplikatzen zaikü, bena txikana güzietan sartü gabe denek egiten dütügün hüts zonbait badütü bena familiaz eüskaldün ez zen horrek merezimentü izigarria badü.

Hogeigerren mentean de Jaureguiberryk jauna atzinekoen bien aditz bilketa berritüko dü bena lana lo egonen da. Hogeigerren mentean ere bospasei hiztegi aski hunak agertü edo bildü ziren, denak apezek eginak Foix larraintarrarena, Mizpiratzegirena; Erbinena eta Larrasquetena. Azken honek züan berriz züberotarraren ikertzea gorenik eraman *Le Basque souletin nord-oriental* 1934 , *Le Basque de la Basse-Soule Orientale*, Klincksieck, Paris 1930 direlakoak agertüz , baita Larrasquet mintzaje horren fonetika, mintzoa metoda berrienekin bildü.

Orhit gitean ere aita Junes Casenave Harigilek züberotarraren gramatika oso bat ezkiribatü düala, güti ezaguna Süaziak Maulen agerrarazi züana *Ziberotar gramatika* Züberoatik kanpo eta hobeki ezagütürik izan zedin. Bestainez, bi hiztegi egin zütian *HIZTEGIA I, Français-eüskara züberotar eüskalkitik abiatzez*» 1989.an Ozazeko Hitza argitaletxeak emana eta *HIZTEGIA II, Euskara-français* Hitza, Ozazekoak, 1993 Azken hontan zuberotar aditz normalizatüa emaiten deikü eta ürrentzean erran zahar parrasta bat.

Gure mintzajearen irakasteko eman züan *Ziberoan eüskaraz*, Sü Aziak Maulen 2000.urtean argitaratüa. Gure Junesek gure mintzajea ohoratü eta dinitatea handia eman dio, bai eta eüskaldün gazte hanitx eüskara ikastera eta hobetzera eraman, haren ondotik, xiberotar libürü eta gramatika oroek Eüskaltzaindiaren ortografia jarraitzen düe.

Aditza dela-eta beharbada herri batetik besteala bildü diferentziekin zuberotar izan eta üken aditzen biltze handiena Pedro de Yrizar jaunak egin züan, *Morfologia del verbo auxiliar suletino (estudio dialectológico)* Euskaltzaindiak Bilbon, 2002. an agertüa.

Urte luzeetan züberotarra irakasten ebili zaikün Jüsef Etxebarne, beregainti gramatika simple eta argi bat eman deikü, aurten Euskaltzaindiak

Sarako idazleen feidan erakutsi düana. AEK ko eta gaüeskoletako esperientziaztik ikasia. Libürüaren izena *Gramatika emendakinak Züberoako eüskaraz*. Etsenplü hanitxekin bere praktikotarzüna erakusten dü Horrez kanpo Etxebarnek barnetik izigarri ontsa ikasi beitu eüskara, frantsesetik eüskarala ützültzale haitü agertü zaikü.

Berriki, eta Coyosen ondotik Michel Etchebarne frantzimant ikertzaleak lan sabanta eman deikü: *Dynamique historique de la langue basque, variation dans l'espace et changement dans le temps*.

Orai Batista Coyosen aldia

Batista Coyosek, bere tesiarekin Züberoako mintzajearen ezagützeari berriz, aspaldiko partez, unibertsitateko borta zabaltü deio eta libürü batetan «*Le parler souletin des Arbailles*» (Une approche de l'ergativité) Pariseko L'Harmattan etxean 1999.urtean eman. Badakit bati edo besteari entzünik Eüskaltzaindian ünibertsitateko jente sobera badela, eta sabantegi girela, bena ez dü ezagützen mintzaje bat estüdiatzen ez denik non eta mintzazaliek ezpadakie ezkiribatzen. Barnetik jakiteak ez dio ihuri ere minik egiten, idazle düanari gütiago.

Bestalte, Batista Coyosek züberotar ez diren eta espezialista ez diren eüskaldunentako, gure mintzaje txipia zertan den ezagütarazteko beste libürü bat bi mintzajetan eman deikü *Xiberotarra-Zuberera* (Le dialecte basque souletin). Hortarako bere jakitatea egin düan lan batetik horra zaio. Kontseilü Generaleko zerbütü bat abiatü züan eüskararen eta bearnesaren althe, bena eüskaldünak baizik ezpeitziren aski zotükatzen Batistak proposatü züan Mintzaje Politikaren zerbütü bat, haren, ondotik *Office publique de la Langue Basque*, Euskararen Erakunde Publikoa Baionan Konseilü Orokorrean sortü dena.

Ez deiziet Batista Coyosen bigerren libürü aberatsean irakurten direnak oro aipatüko. Coyosen hitzetan:

“Liburu hau zuberotarrentzat, beste euskaldunentzat eta bai ere zuberera ezagutu nahi duen publiko zabalagoarentzat egina da. Euskalkiaren historia, literatura bere ezaugarri linguistikoak bere egoera soziolinguistikoa aurkeztuko ditugu, besteak beste. Aurreiritziei, klixeei nagusitzea da helburuetarik bat hori datu sakonen bidez.. «

Bigerren kapitülüan xiberotarra historian gainti, Jakilegoa zaharrak. emaiten deizkü Hirurgerren kapitülüan Oraiko zubereren egoera. Zertan den gure mintzajea eta gure jentea zeren errepublika hasiz geroztik Ziberoak

jenteen erdiak beno haboro galdü beitu eta mintzajeak min hartü. Ondotik, aipatzen deikü Institut de Sondagek eta besteek egin inkestak jakiteko nor eta zonbat eüskaraz mintzatzen zen Ziberoan, 89.an hasirik 2001 artino, hortik idoki da hiru zuberotarretarik bigek zerbait badakitela, erdiek mintzatzen bena oroz gain zaharren artean. Mila bizizaletik goitiko herrietan karrikan, arrüan % 6 baizik ez dü eüskara mintzatzen

Laugerren kapitülüan Beste euskalkiekin zer diferentzia düan? Beste hanitxek galdü düen akzent edo azentua kontserbatü dü züberotarrak eta ü rekin bearnesetik hüllandzen bada, beste zonbait aldiz, manexa da gaskoinetik hurbilago. Hitzetan badütü züberotarrak besteetan galdü diren hitz zaharrak *igaran* eta ez pasatu, *heltü* ez arribatu edo alleatu, eta beste hanitx haleikere manexek bezainbeste hitz, okzitanoari hartü deitzogü bena ez berak. Aditzean, geroaldi zaharra erabilten dügü (Nizate ez izanen niz, düket ez ukenen dü), eta hika, noka besteen gisa üsatzen badügü garaztar zonbaitek ezagützen düen zuka/ xüka zaharrak ere bai begiratü. Mintzatzean Europa aldi hontan entzuten ez direnak hanitx ontsa begiratü dira Ziberoan „ph“apho, „th“athe, „ph“ phakatü, „kh“akherra orano erraiten beitaigü..

Bosgerren kapitülüan Aüzoko mintzajetan züberotarrek hartü hitzak: bearnesa, espainola, frantsesa eta euskara batua. Zeren erraiteko hartzen den espainoletik edo frantsesetik eta lehen bearnesetik sailka emaiten da, sail zonbaitetan güti, lehen espainolari orai euskara batuari. Hedabideetan euskara batuari irratietan hala nola Xiberoko Botzean telebisten eta kazeten bidez; euskal eskoletan euskara batuaren hitza erabilten dira. Teknikan, berriki mekanikak hantik heltü beitera amerikano hitzak sartzen dira, lehen bearnesetik hartzen ziren bezala. Administrazioe hiztegian frantsesa nahasten da euskararekilan

Argi da Batista Coyosentako gure zokoko mintzajea eta euskara batua ez direla etsai bena baktzak bere eremüa badiala, kartielekoan, eüskalkian pastoralak, khantorea, poesia eta euskara batuak eskola liburuak eta beste euskaldunekin erabilteko.

Seigarren kapitülü zer emaiten den ikusteko eta entzütoko euskaraz biltzen dü pastoralak, maskaradak, komediak, kantorea, bertsolarien formatzea.

Euskararen irakastea eskoletan. 1972, duela berrogei urte Margaita Etxartekin abiatü ikastolak orai bi lekü badütü bata Sohütan Epherre ikastola (historia zerbait ikertü dugünek badakigü Belako jaunen jauregia izan dela eta kasi segurü gira Erreboluzione handia beno lehen Egiategi eüskal filosofoa hor lan egin züala, hor baitzegoen erabili züan

Larramendiren hiztegia. .AEK badü Ziberoan *Lamiña Gaü eskola* eta üdan ikastaldi luzeak egiten.

Hatsarrea txipiekin züberotarra beita erabilten *Ikas* ek badü pedagogia leku bat Maulen. Lan hortan dabila ützültzen edo eüskaraz züenki idazten *Sü Azia* izeneko elkarte. Ikusgarrien, komedien eta eüskarazko programak sortzen Maulen *Hebentik* elkarteak lan emankorra egiten dü.

Komunikazio hedabideak

Ahozkoak dira bi irrati, bata *Ziberoko Botza* abantxü osoki eüskaraz Züberokoan edo Manexekoan Euskal Irratien elkargoan sartürük Zuberotarren erdiek entzüten omen düe. *Radio Mendi lilia* , frantses irrati da, berriak Radio France Internationaletik emaiten dütü, eüskal müsika hanitx eta egünzonbaitez Marzel Bedaxagarrek euskarazko ezkiribü zenbait irakurtzen dütü. Euskal telebistan batzük Iparaldeko emankizunari so egiten düe, bai eta futbolari, gure zokoko mintzajeen pastoralen errepikapenak ikusten . Frantses telebistan abantxü deus ere ez.

Kazetak dakizüen bezala *Le miroir de la Soule* da frantses ortografia eüskaldünarekin nahasirik kronika bat aldi oroz agertzen dü. Elizaren *Autour du clocher* Zeinu ützülian J.L. Davanten kronikaz kanpo, deus ez da. Batzütan *Herrian* zerbait bada zubereraz.

Eta zer egiten düe administrazionek eta herriek?

Euskal Herriko historia irakurten bada hiru mentez Elizak züan Eüskara irakasten, haurrek katixima ikas zezen, gero Artxu errejentak frantsesaren irakasteko *Uskara eta franzes gramatika*, haurrentako 1852. an ezkiribatü züan Amiküzeko eta Züberoako mintzajeak botitüz. Altzaiko eskolan 1950-1960 artino Maddalen de Jaureguiberry Artxuren alegiak irakurtzera jiten zen, gero deusere 1972.an ikastola sortü arte, bena ordüan non zen gobernüa?

Eskola publikoan ez da aisa sartü bi mintzajen irakastea. Enseignement primaire edo Lehen mailan Maukeko kantonamentüan haurren % 22 ek kate hori jerraikitzen züen eta bizpahiru oren % 47 2005.an, orai Atharratzekoan % 18 baizik, bena % 60 ek bizpahiru oren astean.

Bigarren mailan, kolejioan Maulen % 11 bi mintzajetan, eüskara mintzaje bezala % 20 Mauleko, % 60 Atharratzekoan kantonamentüan eta

Erran behar da maila güzietan jenteeek hanitxez haboro galthatzen düela hala nola % 92 etxeko Urdinarben eta % 100 Idauze Mendin. Haurrentako euskara galthatzen denen artean betikoa entzüten da hobe lükie anglesa ikasi eta haboroenak, norekin mintzatüko dira anglesez Maulen, Atharratzen edo Urdinarben? Eskola pribatuek ez düe bi mintzajen erakastea, elebidun erraiten dena eskentzen.

Euskara zerbaitetarako ager dadin lehen ürrats txipia herri eta bide seinaleak eüskaraz ezartea izan zen. Gero *Xiberoa herri elkargoak*, herriak oro biltzen dütianak hortarako politika bat abiatü dü :lehenik Eüskararen libürü xuriak bi mintzajetan argitaratü. Herri elkargoak Alozeko eskola bat erosi dü ikastolarentako eta egoitza zaharren leküan ikas gela bat, haurzaintegi bat, haurren txostakagia bat, lo egiteko günea eraikitzen ari. *

Seinale elebidünak pakatzen dizkie herrier *Xiberoa* herri güzien elkargoak Maulen osoki eginik da eta mera sozialistak Barbe-Labartheek eüskararen hedapenerako politika bat abiatü, Atharretzen ere handixena, bena Santa Grazin bortxatürrik egin düe, alegia turismari ogen eginen züala. Elkargoa horrek 2005.an ikastolen alteko DVD bat, AEK ren irakas material bat eta Ikasek züberotar haurrentako egiten dütüen libürüak sosez lagüntü. . Hau da Batista Coyosen libürü horrek pentsarazten deiküna.

Batista Coyosen libürüen artean lan sabant hau aipatüko deiziet *.Le parler basque souletin des Arbailles*, Parisen René Descartes unibertsitatean irakurri züan tesia da. Hatsarrean besteek zer dioen ergatibitate forma berexiaz, eüskararen originaltarzüna egiten düana, bena ihuren alte jarri gabe eta hola dio :

On évitera au lecteur les querelles entre coïurants, les divergences théoriques de point de vue et d'objets d'étude, qui règnent dans la communauté des linguistes (Avant-Propos aipatü libürüan 11.or.)

Eta berak haala labürtü züan bere lana:

Lan honen xedea bikoitza da, nahiz bereziki, Frantzian mintzo den zuberera izeneko euskal dialekto ahularen aldaera baten azalpen sinkronikoa izan. Euskalki edo dialektoarekiko hizkuntza ikerketaz urriak dira, sarri labur eta zaharrak. Lan hau, haren oraingo lekukotasun bat da

Honela bada, eta elkarren ondozka, hala fonetika eta fonologia nola izen – eta aditz sintagmaren egitura aurkezten zaigu. Ikertzen dira halaber, sintaxi harremanen adierazgailuak, perpausaren baita korreferentzi harreman batzuk, aditzen baliotasuna

(argudiozko moduloa) aditzera emaniko eginkizun semantikoei dagokionez - eta baita ibilbide diatetikoa ere. Azkenik, hizkuntzaren dinamikari buruzko argitasun batzuk proposatzen dira.

Euskal hizkuntzak kasu-adierazle ergatibo nagusi bat du. Ikertzen da zein eratako motari dagokion honako esparruetatik bakoitza: sintatikoa, semantikoa, eta hein ttipagoan enuntziatziozkoa „oskerta e“do sintaxi akusatibodun hizkuntza baino areago, egiazko „ardatzik“ gabeko mintzaira bat dugu R.M. W. Dixonek darabilen terminoaren arabera, edo urriki markaturik ardatzarekin.

Kasuzko funtzionalen eta eginkizun semantikoen arteko korrespondentziek, hala nola aditzera emaniko aldaketek, pentsarazten digute ezen kasu-adierazleak, plano semantikoen duen izaera gutiz-gehiago motibatua ahultzerat jotzen duela.

Ene oharrak

Coyos irakurriz gük hanitxez egari düttügün gora beherak esperantxak eta etsipenak xeheki lanthü dütü. Jakin dü Coyosek bere sabant zelütik behar zenean jaisten zeren bethi gogoan izan dü zer igaraiten da? Zer gertatzen da Züberoan. Aitor dezagün ez dela aski gure mintzajearen eritarzünak ezagützea, ezagütarazi behar dela erremedio zonbait ere badirela. Orhitzen zait nola eüskara ikasi eta hobetü nahi üken nüanean Salaberryren kantore libürüa erabili nüala eta Artxuren gramatikarekin mintzatzen ikasi nüan xiberotarra ikasten. Libürürük ezin edirenez hanitx ikasi düt osaba, izebekin, kosiakin eüskara baizik entzüten ez zen Basabürü batetan.

Orai, entzün eta mintzatü behar da bena gazte bat noiz agitüko da Züberoan lagünen artean frantzimantik gabe, bai badira eüskaraz mintzatzen diren elkarte zonbait hala nola *Sü Azia* edo *Hebentik*, edo *AEK laminak* edo ikastolakoak. Orhit niz zer bihotzeko tinkadüra eman zeitan behin düala berrogeitahamar urte Atharratzeko kolejiotik arrajiten zirelarik, kosiaren autobusean, denak frantsesez ari zirela, eta orhitzen nintzan Andozeko eskolan hogeitahamar urte lehengo bi urteez egon nintzanean haurrak abantxü oro eüskaraz mintzatzen zirela. Andozeko eskola hartan hogeitahamabostetarik hiru frantzimant eta horien artean ni, bai eskola hamahiru-hamalau urtekin ürrentzen zenean frantsesak ez züan eüskararen itotzeko aizararik, bena orai hamasei urteez frantses eskolan ibiltzen direnak nekez mintzatzen düe, nahiz entelegatzen düen.

Mintzajeak beste etsai bat badü eüskaldün direnek üsü frantzimantek beno haur gütiago düela eta hanitxek, nahiz eüskara badakien ez düe haurrer irakasten.

Lehen senaremazte gazteak zaharrekin bizi ziren eta haur hanitxek aitita eta amamarekin eüskara ikasten züen. Orai, zaharrak karriketara edo zahar-etxetara igorten dire eta haurrek etxen eüskararik ez entzüten.

Eüskara orai beno gaizkiago ikusirik zen lehen nahiz orai beno haboro mintzatzen zen, bena orhit nola erraiten zeitan aitak erdi etsitürik „Tu perds ton temps avec ton basque, tu ne retourneras pas au pays“ eta Ligin ere erran zeitadena „ zertako behar dük apez mintzaje hori ikasi?“, gorago erran dügü nola, orai, gure mintzajea ez dela baratzen diren zuberotar apezzen arrenküra handiena.

Aitor dezagün harrokeriak badüala khinberra. lehen erraiten bazen Xarrako zübütik landa Eüskarak ez züala deuse balio, bena lehenago frantsesak ez züan deuse balio, eüskaldüentako zen Argentinara eta Uruguaila joiten zirenentako Orai, Iruneko zübiak, bentetarik kanpo, igaran ondoan zertako baliatüko zaio frantsesa.? Bidasoatik haraintian anglesa ikasten omen düe bena ez dütelako egün oroz entzüten izigarri gaizki, musurkatzen, eta frantsesek beno gaizkiago emaiten. Zer ele ta ahopide txarrak. Nik uste eta hor Jüsef Egiategi gure hamazortzigerren menteko filosofoak arrazu züan ziolarik:

„Aspaldian dago errana gizona dela hanbatetan gizon nola mintzo süberte beitaki: topa heüskaldün menditarrak dakian espainola delako heen aüzo, topa ere ordokitarrak dakian biarnesa edo zerbait frantsesetik, hantik; biek dütükien abantailla gatik, bena beren artean ta etsaien eretzian, heüskara xahia dezen mintza, da ene egarria.

Erreljijoneak abantxü ützi dü katixima eüskaraz irakastea, apez eüskaldünak frantsesaren alte jokatü dira eta laiko zonbait dira katixima eüskaraz irakasten bermatü; meza bi mintzajetan emaiten da, khantoreak Eüskaraz edo batere ez, prediküak frantsesez beita beti norbait gure mintzajea ez dakiana. Azken indarrak eman zütian Junes Casenavek alde batetik bizpahiru libürü sabantak Züberoako eüskaraian ezarriz, bai eta lüzaz eüskarazko mezak emaiten, bena erretreta hartü düanean Betarramitek frantsesezko meza eskentü diote eta han ez da kantore bat ere eüskaraz entzün

Orain arte eta etengabe Züberoako eüskalkia ikertü da eta güti edo hanitx erakatsi. Badakigü badela lan handiagooa dakien mintzarazteko eta ez dakien eüskaldüntzeko, bena üngürüan badütügü gure zokoko

mintzajea deusetik abiatüz ikasi düenak eta beste zonbait hatsarretik ere badakienak. Zer agit ere, zer gerta ere ihork ez dü erranen mintzaje eder bat bazüen eta salbatzeko ez die deus ere egin.

Ezpeiniz ez azti ez profeta ez dakit zer izanen den eüskara hebentik ehün urte. Aspaldian eri eta ezin hilez. dela gure mintzajea? Bai, Vinsonek uste züan Euskal Herri osoan hogeigerren mentean 200.000 gibeloï zonbait, eüskaraz mintzatüko zela, eta Onésime Réclus ez züala hogeigerren mentea ikusiko. Mementoko ehün urte irabazi dügü.